พัฒนาการของแนวคิดทุน : บริบทสังคมอีสาน

The Development of Capital Concept : Context of Isan Society

ประภาพร สุปัญญา[1]
Prapaporn Supunya[1]

Received: 30 มกราคม 2564 **Revised:** 4 มีนาคม 2564 **Accepted:** 8 มีนาคม 2564

บทคัดย่อ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประเทศไทย หรืออีกชื่อเรียกหนึ่งที่คุ้นหูกัน คือ “อีสาน” ถือเป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยภูมิปัญญาทางด้านวัฒนธรรมที่โดดเด่น โดยเฉพาะวัฒนธรรมความเป็นพี่น้อง เพื่อนบ้าน และครอบครัวเดียวกัน ทำให้ผู้คนในภาคอีสานค่อนข้างให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เนื่องด้วยมีสำนึกร่วมความเป็นคนอีสานเหมือนกัน แต่เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนแปลงไป ความเป็นเมืองเข้ามามีบทบาทขึ้น คนอีสานจำนวนมากต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตน ให้สามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นบทความนี้จึงได้พยายามชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของสังคมอีสาน ภายใต้แนวคิดเรื่องทุนของ Pierre Bourdieu ที่กล่าวถึงทุน 4 ด้าน ประกอบด้วย ทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์ ที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตของคนอีสานที่ต้องปรับตัวและเปลี่ยนแปลงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: พัฒนาการ, แนวคิดทุน, สังคมอีสาน

ABSTRACT

Northeast of Thailand, or another familiar name, is "Isan" is filled with outstanding cultural wisdom, especially the culture of brotherhood, neighbor and family. The context makes the people in the Isan region support each other and they have a consciousness in the Isan person. But when times has changed, an urbanization has been an important role in their life,

[1]ดร., มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ศูนย์การศึกษาบึงกาฬ; Doctor, Udon Thani Rajabhat University (Buengkan Campus), Thailand; e-mail: supunya_1980@hotmail.com

therefore, many Isan people have to modify their lifestyle to be able to survive in the midst of a changing society. As a result, this article has tried to point out the changing of Isan society, with in the concept of Pierre Bourdieu (1984) in 4 capital, which include economic capital, social capital, cultural capital and symbolic capital.

KEYWORDS: Development, Capital Concept, Isan Society

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในปัจจุบันสังคมชนบทไทยได้กลายเป็นสังคมชนบทยุคใหม่เรียบร้อยแล้ว โดยเฉพาะสังคมชนบทอีสาน ที่ความเป็นเมืองขยายตัวอย่างรวดเร็วทำให้ความเป็นเมืองเข้ามามีบทบาทในสังคมชนบทมากยิ่งขึ้น คนชนบทส่วนใหญ่รับเอาความทันสมัยตามกระแสโลกาภิวัตน์ เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวัน ทำให้ชนบทอีสานมีความคล้ายคลึงกับสังคมเมืองมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้ความเป็นเมืองจะเข้ามามีบทบาทอย่างมากในสังคมชนบท (กันทนา ใจสุวรรณ, 2563) แต่สิ่งที่สังคมชนบทยังคงยึดถือไว้อย่างเหนียวแน่นคือ มุมมองทางด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะจารีตและประเพณีท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นอัตลักษณ์ของคนชนบทอีสานที่ช่วยทำให้สังคมชนบทยังคงช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และสามารถพบเห็นภาพเหล่านี้ได้ทั่วไปในชนบทอีสาน ทั้งนี้เมื่อมีการพัฒนาประเทศอย่างจริงจัง ในปี พ.ศ. 2504 นำร่องโดยแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2504 ที่มุ่งเน้นการพัฒนาท้องถิ่นให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมเมืองหลัก ด้วยมุมมองความเป็นเมืองที่ช่วยให้มีการพัฒนาในเชิงบวกหลากหลายด้าน แม้จะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนชนบทอยู่บ้าง แต่ก็สามารถรองรับการเปลี่ยนแปลงได้อย่างกลมกลืน อันเนื่องจากการมีวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็งถือเป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของคนชนบท อันจะนำมาสู่แนวคิดในเรื่องทุนในชนบทอีสาน

หากกล่าวถึงมุมมองเรื่องทุนแล้วนั้น ได้รับความสนใจในแวดวงวิชาการมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะนักคิดอย่าง Pierre Bourdieu (1984) ที่กล่าวถึงทุน 4 ด้าน ประกอบด้วย ทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์ ในความเข้าใจของคนทั่วไป คำว่า “ทุน” มักหมายถึงทรัพย์สินเงินทอง แต่ว่า Bourdieu เห็นว่าทรัพย์สินเงินทองยังไม่ใช่ทุน จนกว่าทรัพย์สินเหล่านั้นได้เปลี่ยน “สภาวะ” (Mode) เข้าไปสู่กระบวนการผลิต เช่น เอาไปลงทุนและทำให้เกิดมูลค่าส่วนเกินและกำไร ทรัพย์สินจึง “แปรสภาพ” ไปเป็นทุน จะเห็นได้ว่า Bourdieu มองว่า ทุน มิใช่ “สาระ” (Essence) ในตัวเอง แต่เป็นสภาวะที่ “ถูกมอบหมายหน้าที่เอาไว้” ซึ่งบทความนี้ได้ให้ความสำคัญกับพัฒนาการของสังคมชนบทอีสาน โดยมีมุมมองเรื่องทุนเป็นประเด็นหลักในการวิเคราะห์ เพื่อสะท้อนให้เห็นพัฒนาการของทุนในสังคมชนบทอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของบทความ

บทความวิชาการเรื่อง พัฒนาการของแนวคิดเรื่องทุน : บริบทสังคมอีสาน มีวัตถุประสงค์เพื่อการวิเคราะห์ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมอีสาน ภายใต้แนวคิดเรื่องทุนของ Pierre Bourdieu (1984) ที่กล่าวถึงทุน 4 ด้าน ประกอบด้วย ทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์

การเปลี่ยนแปลงสังคมไทย และสังคมอีสาน

โลกาภิวัตน์ เป็นคำที่มีความหมายกว้าง แต่โดยรวมแล้วสามารถอธิบายขอบเขตของคำได้คือ การแพร่กระจายไปทั่วโลก ทุกส่วน ทุกแห่งหน ไม่ว่าจะอยู่ ณ จุดใดของโลก สามารถรับรู้สัมพันธ์หรือรับผลกระทบจากสิ่งที่เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็วกว้างขวาง เพราะการพัฒนาระบบสารสนเทศ การเกิดของโลกาภิวัตน์จากการรื้อทิ้งระบบเก่า สร้างระบบและระเบียบโลกใหม่ ทำให้เกิดเป็นช่วงของการขยายตัวของคลื่น 3 ลูก (Awan, 2016) เนื่องจากการค้นพบโลกใหม่ ล่าเมืองขึ้นและขยายตัวของระบบตลาด ดังนี้

คลื่นลูกที่หนึ่ง : สังคมเกษตรกรรม ปฏิวัติทางการเกษตร ไปสู่อุตสาหกรรม คิดค้นประดิษฐ์ปืนและปืนใหญ่ ก่อให้เกิดสงครามทางการค้า ค้นพบโลกใหม่ เกิดการขยายตัวของตลาด

คลื่นลูกที่สอง : สังคมอุตสาหกรรม ปลายศตวรรษที่ 18 – 19 เกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งแรกในประเทศอังกฤษ เกิดโรงงานขนาดใหญ่ผลิตสินค้าจำนวนมาก ส่งผลให้ปรับปรุงและขยายเส้นทางการคมนาคมขนส่ง ทางรถไฟ ถนน สะพาน ขุดคลองเชื่อม พัฒนาการเดินเรือ ฯลฯ เป็นต้น ทำให้ผู้คนที่อยู่ห่างไกลสามารถเดินทางติดต่อสื่อสารกันรวดเร็ว สังคมโลกกำลังเคลื่อนเข้าสู่คลื่นลูกที่ 3

คลื่นลูกที่สาม : สังคมแห่งเทคโนโลยีระดับสูงเป็นยุคที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก้าวหน้ามาก พัฒนาด้านคอมพิวเตอร์และอิเล็กทรอนิกส์ เทคโนโลยีสารสนเทศ ทำให้ข้อมูลข่าวสารแพร่กระจายรวดเร็ว มีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายและส่งอิทธิพลต่อกัน สังคมไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงแต่ละยุคสมัยทั้งด้านวิทยาการด้านการแพทย์ การพิมพ์ การศึกษาและการใช้ภาษาอังกฤษ สังคมไทยมีวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง ทั้งในเมืองและชนบท อดีตถึงปัจจุบัน

ลักษณะสังคมไทยเป็นสังคมใหญ่มีความเจริญก้าวหน้าทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง สภาพสังคมไทยมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับระบบเศรษฐกิจ สังคมเมืองใหญ่และเมืองหลวง มีการพาณิชย์และอุตสาหกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องการพัฒนาเมืองดำเนินไปอย่างรวดเร็ว

ทำให้วัฒนธรรมคนเมืองเข้ามามีอิทธิพลต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของสมาชิกในสังคมและความเจริญของประเทศชาติ การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมไทยตามกระแสโลกาภิวัตน์ ได้แก่ ขนบธรรมเนียมประเพณีนิยมเปลี่ยนเป็นวัฒนธรรมสากล ความก้าวหน้าของวิทยาการและเทคโนโลยีทันสมัยและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมฯลฯ เป็นต้น ทำให้เศรษฐกิจของประเทศไทยเลื่อนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเงินตราหรือระบบเศรษฐกิจแบบการค้าเสรี นายทุนต่างชาติเข้ามามีบทบาทในการลงทุนภายในประเทศมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะทางด้านอุตสาหกรรม

ปัจจุบันประเทศไทยได้ก้าวเข้าสู่ยุคการปฏิวัตอุตสาหกรรมครั้งที่ 4 หรืออุตสาหกรรม 4.0 ตามนโยบายของคณะรัฐบาล เป็นการยกระดับการขับเคลื่อนอุตสาหกรรมเดิมจากที่ใช้แรงงานและระบบอัตโนมัติ ไปสู่การขับเคลื่อนอุตสาหกรรมด้วยนวัตกรรมและระบบอัจฉริยะ เพื่อเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์และลดต้นทุนการผลิตอย่างมีประสิทธิภาพ (ภัทรเวช ธาราเวชรักษ์ และทองแท่ง ทองลิ่ม, 2563) ซึ่งผลจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านอุตสาหกรรมของไทย ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของเขตเมืองยังทำให้มีการกระจายตัวของประชากรเมือง (Decentralization) เข้าครอบครองพื้นที่ใหม่ที่อยู่บริเวณรอบ ๆ เมือง หรือ พื้นที่บริเวณชานเมือง (Suburb) ที่มีลักษณะผสมกันระหว่างความเป็นเมืองและความเป็นชนบท ทำให้พื้นที่ชานเมืองยังมีสภาพทางโครงสร้างทั้งสังคมและวัฒนธรรมที่สะท้อนความเป็นสังคมชนบท (Bunnell, Escobar, Bair and Sutton, 2017) สำหรับประเทศไทยเขตชานเมืองมักเป็นเขตตำบลที่อยู่รอบ ๆ ตัวเมือง ทำให้คนชานเมืองได้รับโอกาสจากการขยายตัวของ เขตเมือง ซึ่งปรากฏขึ้นพร้อมๆกับการเติบโตของเมือง ทำให้เขตชานเมืองที่เคยเป็นเขตชนบทมาก่อนสูญเสียพื้นที่ทางธรรมชาติและวิถีชีวิตของคนที่เคยสะท้อนความเป็นชนบทดั้งเดิมเปลี่ยนไปสู่วิถีชีวิตแบบสมัยใหม่มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวทางด้านประชากร เทคโนโลยี การพัฒนาสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และสาธารณูปโภคที่มีมากขึ้น การพัฒนาดังกล่าว ทำให้คนในชุมชนเขตชานเมือง ต่างใช้ชีวิตแบบสมัยใหม่และแสวงหาประโยชน์ให้กับตนเองมากยิ่งขึ้น

ยุคที่เมืองขยายความเจริญสู่พื้นที่ชนบทของอีสาน และเป็นยุคที่มีการเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้กระแสทุนนิยมมีผลต่อรูปแบบการดำเนินชีวิตของอีสานอย่างมาก คนอีสานเริ่มมีความคิดที่เริ่มออกไปทำงานในอุตสาหกรรมและเขตเมืองมากขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองและครัวเรือน ทำให้มีโอกาสครอบครองทรัพย์สิน และสะสมทุนประเภทต่าง ๆ ได้มากขึ้น (Bourdieu, 1984) ส่งผลต่อความสะดวกสบายมากขึ้น ชุมชนอีสานจึงเปลี่ยนแปลงไปจากสังคมวิถีชีวิตดั้งเดิมไปสู่สังคมเมืองมากขึ้น สังเกตได้จากคนในชนบทนิยมเดินทางเข้าไปจับจ่ายใช้สอยในเขตเมือง ทั้งซื้อเสื้อผ้าที่ทันสมัย และเป็นยุคที่มีเข้ามาของ Fast Food แบบนั่งกินที่ร้าน

แต่ในขณะเดียวกันยังคงความเป็นชนบทอยู่ผ่านวิถีชีวิตและจารีตประเพณีบางส่วน ซึ่งถูกนำมาผสมผสานกับวิถีคนเมือง สอดคล้องกับการศึกษาของ Kearney (1996) ที่พบว่า ชุมชนชนบทเปลี่ยนผ่านในบริบทของโลกาภิวัตน์ และอธิบายว่าสังคมชนบทส่วนใหญ่ในโลกปัจจุบันมีลักษณะเป็นสังคมชนบทหลังยุคการพัฒนา ทำให้ความเป็นชนบทผสมผสานกับความเป็นเมืองสมัยใหม่มากขึ้น ไม่ใช่สังคมชาวนาดั้งเดิมอีกต่อไป ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากพื้นที่ชุมชนไม่ได้ไกลจากเมือง จึงซึมซับรับเอาวัฒนธรรมของสังคมเมืองได้ง่าย ทั้งเรื่องความคิด กฎระเบียบแบบแผน ที่ปฏิบัติในสังคม ผ่านการเลือกบริโภคและอุปโภคสินค้าและบริการ ดังเห็นได้จากการที่อีสานบางส่วนมีทัศนคติที่อิงอยู่บนพื้นฐานของผลประโยชน์ที่ได้รับต่อตนเองหรือครัวเรือนและความสะดวกสบายในการดำเนินชีวิตประจำวันมากขึ้น เช่น การรับประทานอาหารสำเร็จรูปที่เน้น ความสะดวกและรวดเร็ว การรับประทานอาหารในร้านอาหาร การดื่มเครื่องดื่มที่มีราคาแพงในร้านดัง ๆ ในเมือง การแต่งกายแบบคนเมือง ที่แสดงออกถึงสัญญะแห่งการบริโภค รวมถึงการใช้สิ่งของเครื่องอำนวยความสะดวกเพื่ออำนวยความสะดวกต่อการดำเนินชีวิต ซึ่งสิ่งอำนวยความสะดวกที่มีในครอบครองนั้นนอกจากการตอบสนองต่อการใช้งานแล้ว ยังต้องตอบสนองต่อคุณค่าแห่งสัญญะในฐานะที่เป็นสิ่งของที่มีราคาอีกด้วย ดังเห็นได้จากอดีตที่คนอีสานเลือกใช้สิ่งอำนวยความสะดวกเพราะมีหน้าที่ตามลักษณะงานที่ต้องการ แต่ในปัจจุบันนั้นกลับพบว่าคน ชานเมืองเลือกใช้สิ่งอำนวยความสะดวกบางอย่างนั้นตอบสนองต่อสัญญะที่สังคมได้ให้คุณค่าไว้ โดยผู้เขียนมองว่าสิ่งเหล่านี้แม้จะตอบสนองความต้องการพื้นฐานหลายอย่าง แต่บางครั้งการบริโภคเชิงสัญญะของคนบางกลุ่มอาจส่งผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจในครัวเรือนได้ ดังที่จะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป

ทุนเศรษฐกิจกับสังคมอีสาน

หากกล่าวถึงคำว่าเศรษฐกิจแล้ว คนทั่วไปคงนึกถึงเงินตราเป็นหลัก แต่แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางเศรษฐกิจของ Bourdieu ได้ให้ความสำคัญกับสิ่งที่ช่วยเพิ่มความสามารถของปัจเจกบุคคล ขณะเดียวกันทุนก็สามารถเปลี่ยนรูปไปเป็น “เงิน” ได้โดยตรงและทันที ทุนเศรษฐกิจอาจถูกทำให้เป็นสถาบันได้ในรูปของสิทธิในทรัพย์สิน หรือทรัพย์สินที่สะสมเอาไว้ เงินทอง สิ่งของที่มีราคา เช่น ที่ดิน อาคารบ้านเรือน รถยนต์ เป็นต้น รูปแบบของทุนประเภทนี้ดำเนินงานอยู่ในสนามเศรษฐกิจที่สามารถย้ายไปยังสนาม อื่น ๆ ได้ ทุนประเภทนี้เป็นรูปแบบของทุนที่มีเหตุผล สามารถคิดคำนวณเป็นปริมาณที่แน่นอนได้ สามารถระบุรูปแบบได้อย่างตายตัว ทั้งนี้ ทุนเศรษฐกิจ ถือเป็นทุนที่มีความเกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตของคนในสังคมอีสานอย่างมาก เนื่องจากรูปแบบการดำเนินชีวิตที่ค่อนข้างอิสระและหลากหลาย ทำให้คนอีสานสามารถสะสมทุนเศรษฐกิจได้หลาย

รูปแบบ ทั้งในรูปแบบที่เป็นที่ดิน ตัวเงิน รูปแบบที่เป็นทรัพย์สิน เงินออม รายได้ รวมถึงหนี้สินที่บ่งบอกถึงความสามารถในการขอสินเชื่อเพื่อต่อยอดในการทำธุรกิจของคนบางกลุ่มได้ (Rubin, 2019) รวมถึงการมีเครื่องอำนวยความสะดวกของครัวเรือนชานเมือง และทุนเศรษฐกิจเหล่านี้ ยังแปลงเป็นเงินได้ทันทีเมื่อคนอีสานเดือดร้อนจากภาวะทางการเงินสามารถนำทรัพย์สินที่มีเหล่านี้แปลงเป็นเงินเพื่อบรรเทาความเดือดร้อน

สังคมอีสานมีสภาพแวดล้อมและสภาพบริบททางเศรษฐกิจของสังคมอีสานที่หลากหลาย สะท้อนให้เห็นได้ว่าคนอีสานมีการประกอบอาชีพทางการเกษตร และนอกภาคการเกษตรหลายลักษณะ ทำให้ความหมายของทุนเศรษฐกิจของคนอีสานเชื่อมโยงกับรายได้และทรัพย์สิน ตลอดจนหนี้สินในครอบครัว โดยรายได้ส่วนใหญ่ได้มาจากแหล่งต่าง ๆ เช่น งานประจำ รับจ้าง ทำการค้า การให้เช่าที่ดิน รวมถึงเงินออมที่ทำธุรกรรมไว้กับธนาคาร กองทุนหมู่บ้าน กองทุนฌาปนกิจ ฯลฯ เพื่อใช้ในยามฉุกเฉิน นอกจากรายได้แล้วยังรวมถึงทรัพย์สินที่คนอีสานมีไว้ในครอบครอง ขณะเดียวกันทรัพย์สินดังกล่าวต้องสามารถเปลี่ยนรูปเป็นเงินโดยตรงทันที เช่น ที่ดิน บ้าน ยานพาหนะ อสังหาริมทรัพย์ เป็นต้น โดยในอดีตคนอีสานเห็นว่าทุนเศรษฐกิจยังรวมถึงการครอบครองสัตว์เลี้ยงด้วย เนื่องจากในอดีตเป็นสังคมเกษตรกรรม ทำการเกษตรเป็นหลัก หากผู้ใดที่มีสัตว์เลี้ยงในครอบครองมาก ถือว่าเป็นคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี เพราะเมื่อต้องการเงินสดก็ขายสัตว์เลี้ยงได้ ทุนเศรษฐกิจจึงอำนวยความสะดวกให้กับคนอีสานและสมาชิกในครัวเรือน อย่างไรก็ตามทุนเศรษฐกิจยังหมายรวมถึงภาระหนี้สินด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะการกู้และการทำเครดิตสินเชื่อกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่อยู่คู่กับคนอีสานได้อย่างชัดเจนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ปัจจุบันคนอีสานส่วนใหญ่มีรายได้หลักจากการทำงานนอกภาคการเกษตร เช่น งานประจำ รับจ้าง และการขายสินค้าหรือการประกอบธุรกิจครัวเรือน ซึ่งแตกต่างจากในอดีตที่คนอีสานมีรายได้หลักจากการขายผลผลิตทางการเกษตรเช่น ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง เป็นต้น ทำให้คนอีสานสามารถสะสมเงินได้ รายได้หลักจึงมาจาก การขายผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งแหล่งรายได้ของกลุ่มที่ทำการเกษตรมาจากจากการรับจ้างทำงานในภาคเกษตรกรรม ทั้งรับจ้างภายในชุมชนและนอกชุมชน เช่น รับจ้างเกี่ยวข้าว ปลูกอ้อย ปลูกมัน รับจ้างก่อสร้าง กรรมกรรายวัน และต้องทำงานรับจ้างทั่วไปเพื่อให้ได้เงินมา เมื่อไม่มีงานรับจ้างก็เข้าไปป่าหาของป่า เช่น หน่อไม้ เห็ด สัตว์ป่า แมลง ที่สามารถนำมาบริโภคได้ ส่วนใหญ่คนกลุ่มนี้มีรายได้ค่อนข้างน้อยหรือไม่มีรายได้เลย บางครัวเรือนมีลูกหลานไปทำงานต่างจังหวัด จึงได้รับเงินส่งกลับเป็นครั้งคราว ในครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุก็มีรายได้จากเบี้ยยังชีพ และบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ ซึ่งถือเป็นรายได้ที่ทำให้

สมาชิกในครัวเรือนไม่ต้องลำบากมากนัก (บุรฉัตร จันทร์แดง, 2562) ทำให้ใช้ทุนเศรษฐกิจส่วนใหญ่เป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินชีวิตประจำวันแบบวันต่อวัน และแบ่งเก็บออมไว้ใช้เมื่อยามที่ไม่มีคนจ้างทำงาน ทำให้คนอีสานกลุ่มนี้ต้องดำเนินชีวิตอยู่บนความเสี่ยง

อย่างไรก็ตามมีคนอีสานบางกลุ่มทำธุรกิจขนาดใหญ่ในชุมชน ได้แก่ ธุรกิจขายสินค้าและอุปกรณ์ทางการเกษตร ธุรกิจร้านค้าในชุมชน แต่คงให้ความสำคัญกับการประกอบอาชีพที่เป็นรายได้ประจำ และความต้องการขยายธุรกิจให้เป็นที่ยอมรับ จากการมีเครือข่ายทางสังคมผ่านการประกอบอาชีพรับราชการ นอกจากรายได้ที่เกิดจากการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรและเป็นพนักงานหรือลูกจ้างในหน่วยงาน/องค์กรต่าง ๆ แล้ว ยังมีรายได้ประจำปีหรือประจำฤดูกาลผลิตที่เกิดจากการประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรม ทำให้เห็นว่าคนอีสานมีรายได้จากหลายแหล่งและมีความซับซ้อนของการประกอบอาชีพมากกว่าในอดีตที่ทำการเกษตรเพียงอย่างเดียว ผู้เขียนจึงมองว่าคนอีสานถือเป็นกลุ่มที่สามารถนำทุนที่ตนเองมีอยู่มาใช้และเปลี่ยนแปลงไปยันทุนอื่น ๆ (ผันทุน) เพื่อสร้างรายได้ให้ตนเองและครัวเรือนได้หลากหลายช่องทาง ซึ่งถือเป็นภาพที่สะท้อนการใช้ทุนและผันทุนของคนอีสานได้ชัดเจนที่สุด

ทุนสังคมในบริบทสังคมอีสาน

เครือข่ายทางสังคม (Social Network) ถือเป็นทุนสังคมที่สำคัญของคนในชนบทอีสาน โดยมองจากตัวโครงสร้างของเครือข่าย ได้แก่ โครงสร้างของกลุ่มเพื่อนร่วมชุมชน เพื่อนร่วมอาชีพ ทั้งนี้ยังรวมถึงคุณลักษณะส่วนบุคคลหรือบุคลิกภาพ ได้แก่ การเป็นคนกว้างขวาง มีคนรู้จัก เคารพนับถือ ทำให้สามารถทำอะไรได้สะดวก เพราะมีทุนทางสังคมมาก ทั้งนี้ปริมาณของทุนสังคมของปัจเจกบุคคลมากน้อยเพียงไร ขึ้นอยู่กับขนาดของเครือข่ายความสัมพันธ์ที่บุคคลพึงมีและสามารถบริหารจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดย Bourdieu ได้กล่าวว่าทุนสังคมประกอบด้วย 1) ทรัพยากรที่มีความสัมพันธ์กับสมาชิกของกลุ่ม และเครือข่ายของสังคม จำนวนของทุนสังคมที่ปัจเจกบุคคลเป็นเจ้าของ ขึ้นอยู่กับขนาดของเครือข่าย การติดต่อสัมพันธ์ที่ตัวแสดงระดมมาได้อย่างมีประสิทธิภาพ (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551) ดังนั้นคุณภาพของทุนทางสังคม จึงถูกสร้างขึ้น จากผลรวมของการมีความสัมพันธ์กันระหว่างตัวแสดง และ (2) การรวมตัวกันของความรู้ความเข้าใจและการยอมรับ (Cognition and Recognition) ซึ่งเป็นคุณลักษณะเชิงสัญลักษณ์และสามารถเปลี่ยนรูปไปเป็นทุนสัญลักษณ์ได้ (Symbolic Capital)

ในทัศนะของ Bourdieu ทุนสังคมถูกสร้างโดยอำนาจทางสังคมและต้องมีการปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ การคงอยู่ของเครือข่ายความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นหรือที่เห็นกันอยู่นั้น มิใช่การดำรงอยู่

อย่างเป็นธรรมชาติ แต่เป็นผลของความพยายามของสถาบันที่ต้องการคงและรักษาทุนทางสังคมไว้ การเพิ่มขึ้นของทุนทางสังคมจากความสัมพันธ์ที่มีอยู่ คือ รายละเอียดจำนวนมากประกอบกันที่ปัจเจกบุคคล ในฐานะวัตถุของความสัมพันธ์นี้ได้ลงทุนไปด้วย 'ทุน' ซึ่งเป็นการลงทุนไปในวงสังคม (Sociability) ระยะยาว (Yanyongkasemsuk, 2007) ทั้งนี้ ทุนสังคมมีความเกี่ยวข้องกับคนอีสาน เนื่องจากเป็นการรักษาความสัมพันธ์ในแนวนอน กับเครือญาติ คนในชุมชน และเพื่อนร่วมงาน ซึ่งเป็นการรักษาความสัมพันธ์ทั้งในระดับน้อยไปจนถึงมากจากการทำกิจกรรมร่วมกันทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ซึ่งจะทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันในอนาคต เนื่องจากการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในเรื่องต่าง ๆ ทั้งครอบครัวและการงาน และยังเป็นการใช้ทุนที่เกิดจากความสัมพันธ์อันดีในอนาคตต่อไป

คนอีสานในอดีตมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเครือญาติ และมีความสัมพันธ์ค่อนข้างเหนียวแน่นมาก เนื่องจากนิยมอยู่กันเป็นครัวเรือนขยาย และมีความใกล้ชิดสนิทสนมกันในหมู่เครือญาติ ทำให้เครือญาติช่วยเหลือกิจการงานบุญของครัวเรือน ทั้งให้การช่วยเหลือกำลังกาย กำลังใจ และกำลังทรัพย์ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน รวมทั้งช่วยดูแลบ้าน หรือดูแลผู้สูงอายุและเด็กเมื่อมีสมาชิกในไปทำงานในเขตเมือง การแบ่งปันอาหาร (ผัก ผลไม้ ปลา ฯลฯ) ให้คำปรึกษา และช่วยเหลือทางการเงิน หรือให้เงินไว้ใช้จ่ายในกรณีที่เครือญาติเดือดร้อน เป็นสิ่งที่สามารถพบได้ทั่วไปในอดีตของสังคมอีสาน แต่ในปัจจุบันกลับพบว่า คนอีสานสร้างความสัมพันธ์กับเครือญาติใน 2 ระดับ คือ (1) การสร้างความสัมพันธ์กับเครือญาติอย่างเหนียวแน่น กับเครือญาติในชุมชน การสร้างความสัมพันธ์มีมาตั้งแต่ในอดีต โดยคนอีสานมักได้รับการปลูกฝังมาจากบรรพบุรุษ ว่าต้องช่วยเหลือ และดูแลญาติพี่น้องในชุมชน โดยเฉพาะเครือญาติในชุมชน ทั้งเครือญาติ ในสายโลหิตและเครือญาติจากการแต่งงาน (ญาติสายดอง) ที่อาศัยอยู่ในชุมชน พบว่า คนอีสานสร้างความสัมพันธ์กับเครือญาติในชุมชนของตนเอง ด้วยการแบ่งปันความช่วยเหลือต่าง ๆ ได้แก่ การช่วยเหลือเมื่อมีกิจกรรมในครัวเรือน การให้คำปรึกษา หรือการช่วยเหลือแรงงานทางการเกษตรทั้งการปลูก การดูแล การเก็บเกี่ยวผลผลิต ตลอดจนการจัดการและการขาย และยังมีการรักษาความสัมพันธ์ผ่านการทำกิจกรรมร่วมกัน และ (2) การสร้างความสัมพันธ์กับเครือญาติในระดับบางเบา กับเครือญาตินอกชุมชน ส่วนใหญ่แล้วเป็นเครือญาติในสายโลหิตหรือญาติจากการแต่งงานที่ไปอยู่นอกชุมชน คนอีสานจึงรักษาความสัมพันธ์กับเครือญาตินอกชุมชนในระดับที่บางเบา เช่น การทำกิจกรรมร่วมกันในงานบุญประเพณี การพบปะพูดคุยถึงทุกข์สุขเป็นบางครั้งที่ว่างเว้นจากการประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองและสมาชิกในครัวเรือนเท่านั้น

นอกจากความสัมพันธ์กับเครือญาติแล้ว ในอดีตคนอีสานมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันในชุมชน ด้วยมีครัวเรือนจำนวนน้อย สามารถไปมาหาสู่กันได้ง่าย ประกอบกับบ้านเรือนตั้งอยู่ติดกัน และส่วนใหญ่เป็นเครือญาติที่ เมื่อมีกิจกรรมที่เกี่ยวกับงานบุญประเพณีของชุมชนที่ต้องทำร่วมกัน จึงให้ความร่วมมือกันเป็นอย่างดี ในปัจจุบันเองความสัมพันธ์ในชุมชนระหว่างคนอีสานด้วยกันก็ยังคงมีสภาพเช่นนั้น แม้ว่าจะมีคนในชุมชนบางส่วนออกไปทำงานในเขตเมือง แต่เมื่อมีงานบุญหรือการประชุม ก็ยังคงเข้าร่วมงานบุญประเพณี การร่วมประชุมเสวนาในชุมชน หรือยังมีบทบาทหน้าที่ในชุมชนอยู่ สะท้อนให้เห็นถึงการสร้าง รักษา และฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนอีสานตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ผู้เขียนจึงมองว่าแม้ปัจจุบันความเป็นเมืองจะเข้ามามีบทบาทในสังคมอีสานค่อนข้างมาก แต่ทุนสังคมของคนอีสานกลับไม่มีทีท่าว่าจะเปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใด สังเกตได้จากสภาพความเป็นอยู่ที่ถ่อยทีถ่อยอาศัยกัน ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ที่ทุกคนในชุมชนต่างช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในสังคมอีสานทุกแห่งหน

ทุนวัฒนธรรมภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมอีสาน

วัฒนธรรมและจารีตของสังคมอีสาน ค่อนข้างมีความเฉพาะในบริบทแวดล้อมของสังคมอีสาน ซึ่งตามแนวคิดของ Bourdieu ได้แบ่งทุนวัฒนธรรมออกเป็น 3 รูปแบบ ได้แก่ (1) Objectified Form ได้แก่ ทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของวัตถุที่ปัจเจกบุคคลครอบครอง (2) Institutionalized Form คือ ทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของสถาบัน เช่น คุณภาพ ชื่อเสียงของสถาบัน เป็นต้น และ (3) Embodied form ได้แก่ สมรรถนะด้านวัฒนธรรมของปัจเจกบุคคล เช่น ความสามารถ ความรอบรู้ที่จะพูดเรื่องศิลปะ การมีบุคลิกที่สง่างาม สามารถวางท่าทางได้อย่างงดงาม ความหมายของ Embodied Form ที่อยู่ในปัจเจกชนนี้อาจจะมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า Habitus ซึ่ง Bourdieu กล่าวว่า Habitus นั้นเปรียบเสมือนค่าใช้สอย แต่ทุนวัฒนธรรม คือ มูลค่าการแลกเปลี่ยน ซึ่งมีระบบการศึกษา เพื่อสืบทอด โครงสร้างทางสังคมนั้น ๆ นอกจากนี้ ทุนวัฒนธรรมยังสามารถแปรเปลี่ยนเป็นทุนชนิดอื่นๆ ได้ เช่น การใช้ทุนวัฒนธรรม จากระดับการศึกษา ทักษะอาชีพ มาสร้างรายได้ หรือทุนเศรษฐกิจ เพื่อให้มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น หรือนำทุนวัฒนธรรมมาแปรเปลี่ยนเป็นทุนสัญลักษณ์ ซึ่งบุคคลที่มีระดับการศึกษาสูง หรือมีทักษะอาชีพที่เชี่ยวชาญ ย่อมทำให้เกิดทุนสัญลักษณ์ในส่วนของการยอมรับนับถือ และทุนวัฒนธรรมนี้ยังเป็นทุนที่ Bourdieu ให้ความสนใจวิเคราะห์การเลื่อนไหลของทุนมากกว่าทุนชนิดอื่นด้วย (Bourdieu and Wacquant, 1992; ชนิดา เสงี่ยมไพศาลสุข, 2550)

ทั้งนี้ทุนวัฒนธรรม ที่โดดเด่นของคนอีสานในบทความนี้ จะพยายามชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของบุคคลและองค์ความรู้ที่เกิดขึ้น โดยจำแนกได้ 2 ส่วนคือ อาชีพ และ การศึกษา ที่สะท้อนถึงความเชี่ยวชาญที่ได้จากการทำอาชีพเกษตรของบรรพบุรุษและสืบทอดมายังลูกหลาน และการได้รับการศึกษา เนื่องจากคนอีสานสมัยใหม่สนับสนุนลูกหลานให้ได้รับการศึกษา จึงนิยมส่งลูกหลานเข้ามาเรียนในเมือง ด้วยหวังให้ได้รับการศึกษาที่ดีกว่าในชุมชนและสามารถส่งลูกหลานให้ได้รับการศึกษาในระดับปริญญาตรี และเข้าสู่อาชีพที่มั่นคงจากงานราชการ โดยทักษะอาชีพถือเป็นทุนวัฒนธรรม เนื่องจากทักษะหรืออาชีพเป็นสิ่งที่สะสมอยู่ในตัวของปัจเจกบุคคล ในที่นี้คือคนอีสาน เป็นสิ่งที่มาจากความรู้ ความสามารถ ทักษะ และระบบการศึกษา สามารถพัฒนาหรือต่อยอดจากสิ่งที่ได้จากการเรียนรู้หรือการฝึกฝน

ในอดีตคนอีสานส่วนใหญ่ประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรม เช่น ปลูกข้าว อ้อย และมันสำปะหลัง รวมถึงเลี้ยงสัตว์ เป็นอาชีพหลัก ซึ่งเป็นทักษะที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษเป็นกิจกรรมทำเพื่อยังชีพ แต่ปัจจุบันการทำการเกษตรเปลี่ยนแปลงไป คนอีสานจึงได้รับทักษะการเกษตรที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบท โดยทำการเกษตรแบบผสมผสานและเลี้ยงสัตว์เพื่อการค้ามากขึ้น โดยเรียนรู้ทักษะจากหน่วยงานรัฐที่เข้ามาให้ความรู้ อย่างไรก็ตาม เมื่อสังคมมีความก้าวหน้ามากขึ้น ประกอบกับมีวัยแรงงานในครัวเรือนไปทำงานต่างถิ่นมากขึ้น ทำให้มีกำลังแรงงานไม่เพียงพอ คนอีสานส่วนใหญ่ที่ทำการเกษตร จึงจำเป็นต้องใช้เทคโนโลยีและจ้างแรงงานเพื่อการเกษตร ทำให้ทักษะการเกษตรแบบดั้งเดิมที่เคยได้รับการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นถูกลดทอนบทบาทลง และเลือกใช้ทักษะความรู้ด้านเทคโนโลยีทางการเกษตรเข้ามาแทน ซึ่งถือเป็นความรู้และทักษะในการทำการเกษตรแบบสมัยใหม่ผ่านการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง

แต่เดิมคนอีสานส่วนใหญ่ไม่ค่อยให้ความสำคัญกับการศึกษาในระบบมากเท่าที่ควร และส่วนใหญ่จบการศึกษาไม่สูงมากนัก มีทักษะเพียงอ่านออกเขียนได้ เนื่องจากต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ทำการเกษตรเพื่อหาเลี้ยงชีพ ทำให้มีคนในชุมชนเพียงส่วนน้อยเท่านั้น ที่จบการศึกษาในระดับสูงและมักเป็นผู้ชายและจากครัวเรือนฐานะทางเศรษฐกิจดี เนื่องจากผู้ชายมักถูกคาดหวังให้เป็นที่พึ่งเพื่อช่วยเหลือครัวเรือน ส่วนผู้หญิงในสังคมอีสานในอดีต ถูกคาดหวังให้เป็นแม่บ้านที่ดีดูแลบ้านเรือน

ส่วนคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี และพ่อแม่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษามาก ประกอบกับครัวเรือนต้องการแรงงานเพื่อการเกษตร สมาชิกในครัวเรือนจึงไม่ได้ศึกษาในระดับสูง อย่างไรก็ตามในปัจจุบันสังคมอีสานเปลี่ยนแปลงไป คนอีสานส่วนใหญ่สนับสนุนสมาชิกในครัวเรือนได้รับการศึกษาในระดับสูง ด้วยมุมมองที่ว่าเมื่อสมาชิกได้รับการศึกษาที่ดี ย่อมนำ

การศึกษามาช่วยขยายธุรกิจของครัวเรือนได้ นอกจากนี้ยังทำให้มีเครือข่ายทางสังคมกว้างขึ้น มีโอกาสที่ดีจากการทำงาน และนำไปสู่ตำแหน่งทางสังคมในชุมชน จึงสนับสนุนสมาชิกในครัวเรือนให้ได้รับการศึกษาในระดับสูงเท่าที่ครัวเรือนสามารถส่งเสริมได้ เนื่องจากครัวเรือนคาดหวังว่าบุตรหลานสำเร็จการศึกษาในระดับสูง สามารถเข้าสู่ตำแหน่งหน้าที่การงานที่ดี นำมาสู่รายได้ที่มั่นคงและมีสวัสดิการที่ดีในชีวิต นอกจากนี้ยังสามารถช่วยเหลือสมาชิกในครัวเรือนได้

ดังนั้น คนอีสานในปัจจุบันมีโอกาสทางการศึกษาที่มากกว่าในอดีต จึงทำให้พวกเขามีโอกาสในการประกอบอาชีพต่างกัน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าครัวเรือนที่เห็นความสำคัญของการศึกษามาก ส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีหรือเป็นครัวเรือนที่มีสมาชิกรับราชการ ทำให้รับรู้ว่าการศึกษาสามารถนำมาสู่เกียรติภูมิ อาชีพ และการงานที่มั่นคง จึงสนับสนุนให้สมาชิกในครัวเรือนได้รับการศึกษาสูง ขณะที่ครัวเรือนที่มีปัญหาด้านเศรษฐกิจ สมาชิกในครัวเรือนมักได้รับการศึกษาเพียงภาคบังคับเท่านั้น จึงทำให้ไม่สามารถเข้าสู่การงานที่มั่นคงได้ ส่วนมากทำงานเป็นลูกจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมและงานรับจ้างรายวันเท่านั้น ทำให้ได้ข้อสรุปที่น่าสนใจว่า โอกาสด้านการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้คนอีสานมีโอกาสในทุนวัฒนธรรมต่างกัน เมื่อมีโอกาสทางทุนวัฒนธรรมต่างกัน การศึกษาจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่ทำให้คนอีสานสามารถเข้าสู่การประกอบอาชีพที่มีความมั่นคง รวมถึงนำมาซึ่งรายได้และสวัสดิการที่ดีจากการประกอบอาชีพเหล่านั้น ผู้เขียนมองว่าการที่คนอีสานพยายามให้ลูกหลานของคนเรียนในระดับที่สูงที่สุดเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า คนอีสานให้ความสำคัญกับระบบการศึกษาและมองว่าการศึกษาคือโอกาสในหน้าที่การงาน ดังนั้นเมื่อคนอีสานได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น ย่อมได้รับโอกาสในหน้าที่การงานที่ดีขึ้นตามลำดับ

ทุนสัญลักษณ์กับภาพที่แสดงออกของสังคมอีสาน

หากกล่าวถึงทุนที่เรียกว่า “ทุนสัญลักษณ์” โดยทั่วไปถือว่าเป็นคำที่ค่อนข้างเป็นนามธรรมและเข้าใจได้ยาก ในมุมมองของ Bourdieu ทุนสัญลักษณ์ หมายถึง สถานภาพ ชื่อเสียง การได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่น ๆ ทำให้เจ้าของทุนเกิดความได้เปรียบ และเกิดเป็นผลประโยชน์ต่าง ๆ สังคมที่มีการแบ่งงานกันทำสูงมาก ความมีชื่อเสียงก็จะแยกย่อยไปตามสาขาแวดวง และวงการต่าง ๆ การมีรางวัลต่าง ๆ ในแต่ละสาขาทำให้สังคมรู้จักทุนเหล่านี้มากขึ้น (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551) นอกจากนี้ Bourdieu and Wacquant (1992) ได้ขยายความว่า ทุนสัญลักษณ์แปรเปลี่ยนเป็นทุนชนิดอื่นได้ ทั้งทุนเศรษฐกิจ ซึ่งการยอมรับจากคนในสังคม และสถานภาพทางสังคม ทำให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินธุรกิจ รวมถึงทุนสังคม ที่ทำ

ให้รู้จักผู้คนมากขึ้น เกิดเครือข่ายทางสังคมมากขึ้น โดยเฉพาะเครือข่ายแนวดิ่ง เพราะผู้ที่มีทุนสัญลักษณ์มาก มักอยู่ส่วนบนของเครือข่าย ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างมากต่อปัจเจกบุคคลทำให้คนในสังคมรู้จักมากขึ้น ในบทความนี้จึงพยายามมุ่งเน้นการวิเคราะห์ทุนสัญลักษณ์ของคนอีสานผ่านสถานะทางสังคม เช่น บทบาทหน้าที่ ตำแหน่ง ชื่อเสียง อำนาจจากสายตระกูลและการได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่น ๆ และมีความแตกต่างกันในสังคม ที่สะท้อนผ่านหน้าที่ การงาน หรือสถานะทางสังคมที่คนอีสานดำรงอยู่

เดิมที่คนอีสานแบ่งเป็นกลุ่มและมีบทบาททางสังคมที่ชัดเจน แต่ละกลุ่มมีบทบาทหน้าที่ในชุมชนแตกต่างกัน แบ่งเป็น กลุ่มผู้นำ และกลุ่มสมาชิก โดยกลุ่มที่มีบทบาทหน้าที่เป็นแกนนำในการพัฒนาชุมชน ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกในกลุ่มหรือคณะกรรมชุมชน คนอีสานกลุ่มนี้อดีตมักเป็นกลุ่มที่มีเครือญาติมากหรือเป็นตระกูลหลักของชุมชน แต่ในปัจจุบันระบบสายตระกูลถูกลดทอนบทบาทลง กลุ่มผู้นำในปัจจุบันจึงมีทั้งกลุ่มอำนาจเดิมจากสายตระกูล และกลุ่มที่มีความสามารถหรือได้รับความไว้วางใจจากคนในชุมชน ซึ่งเป็นผลมาจากการมีทุนวัฒนธรรมที่ดีของบุคคลนั้น ๆ ขณะเดียวกันมีกลุ่มคนอีสานอีกกลุ่มที่ไม่ได้มีบทบาทเป็นผู้นำหรือแกนนำ เป็นเพียงสมาชิกในชุมชนเท่านั้น ทำให้คนอีสานกลุ่มนี้ไม่มีบทบาทหน้าที่ใด ๆ ในการพัฒนาชุมชน (ประภาพร สุปัญญา, 2563) ทั้งนี้ ชื่อเสียงของสายตระกูลที่เป็นที่รู้จักในชุมชน ส่งผลให้คนอีสานมีตำแหน่งทางสังคม และตำแหน่งทางวัฒนธรรม เช่น ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการชุมชน หรือได้รับมอบหมายให้ช่วยเหลืองานสำคัญของชุมชนเสมอ ๆ จึงทำให้บุคคลนั้นเป็นที่รู้จักมักคุ้นของคนในชุมชน อีกทั้งบางส่วนยังมีความสามารถด้านเทคโนโลยีที่มากกว่าคนในชุมชนทั่วไป สามารถช่วยเหลือคนในชุมชนได้ จึงทำให้เป็นที่รู้จักในชุมชน และคนอีสานกลุ่มนี้มีความสัมพันธ์ในชุมชนที่เหนียวแน่นกลมเกลียวและมีความสามัคคีกัน มีความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติ เนื่องจากการทำกิจกรรมร่วมกัน มีโอกาสพบปะสังสรรค์และมีปฏิสัมพันธ์กันมากขึ้น ทำให้เกิดความสนิทสนมกันในชุมชนเดียวกัน โดยเฉพาะในช่วงมีงานบุญประเพณี ที่คนอีสานมีความใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนาและวัดเป็นอย่างมาก โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางการยึดเหนี่ยวจิตใจอย่างเหนียวแน่น ทำให้สมาชิกในชุมชนพร้อมเพียงใจกันมาร่วมงานเป็นจำนวนมาก ในโอกาสนี้ตระกูลที่เป็นที่รู้จักและมีชื่อเสียงในชุมชนส่วนใหญ่เป็นตระกูลที่ใหญ่ที่สุดในชุมชนหรือเป็นตระกูลที่บริจาคหรือช่วย เหลือชุมชนมากกว่าตระกูลอื่น ซึ่งสะท้อนถึงการใช้ทุนเศรษฐกิจของตน เพื่อเพิ่มพูนทุนสัญลักษณ์อย่างเห็นได้ชัดที่สุด

ส่วนกลุ่มที่ไม่มีบทบาทหน้าที่ในชุมชน คนอีสานกลุ่มนี้ไม่มีเวลามาปฏิสัมพันธ์กับชุมชน เพราะต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับที่ทำงานเพื่อหาเลี้ยงชีพ จึงไม่ได้มีโอกาสมาทำกิจกรรมร่วมกับคนในชุมชน อย่างไรก็ตามคนกลุ่มนี้ยังคงให้ความสำคัญกับการช่วยเหลือและสนับสนุนชุมชน ใน

ฐานะที่ตนเองเป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของชุมชน เช่น การช่วยกันดูแลรักษาทรัพยากรชุมชนหรือการช่วยกันรักษาความสะอาดในชุมชน เพื่อให้ชุมชนของตนเองเป็นชุมชนที่น่าอยู่ โดยการเข้าร่วมกิจกรรมประเพณีของชุมชน เพื่อแสดงตัวว่าเป็นสมาชิกของสังคม ไม่ได้ละเลยหรือละทิ้งสังคมที่ตนเองอยู่อาศัย หรือการเข้าร่วมประชุมต่าง ๆ ในชุมชนจัดขึ้น เพื่อให้ข้อเสนอแนะหรือเพื่อดูว่าตนเองนั้นได้รับผลประโยชน์ในส่วนใดบ้าง

สะท้อนให้เห็นว่าคนอีสานมีทุนสัญลักษณ์แตกต่างกัน ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าคนอีสานที่มีฐานะค่อนข้างดีหรือมีทุนเศรษฐกิจที่สูง มักมีข้อได้เปรียบในการเข้าถึงและการครอบครองทุนสัญลักษณ์มากกว่าคนอีสานกลุ่มอื่น ๆ นอกจากนี้ยังอาจสังเกตได้ว่าคนอีสานกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีตำแหน่งทางสังคมในชุมชน จากเครือญาติ หรือสายตระกูลเก่าที่ได้รับการสืบทอด และบางส่วนได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน จากทักษะ ความสามารถ รวมถึงช่วยเหลือผู้อื่นในชุมชน จึงทำให้ได้รับการยอมรับนับถือ และนำมาสู่ตำแหน่งทางสังคมในชุมชนติดต่อกันเป็นเวลานาน ส่วนคนอีสานที่มีฐานะไม่ค่อยดี ก็สามารถเข้าสู่ตำแหน่งในชุมชนได้เช่นกัน แต่เป็นตำแหน่งในชุมชนในระดับล่าง โดยอาศัยความช่วยเหลือจากเครือข่าย เครือญาติ หรือความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในชุมชน หรือจากความสามารถที่มี อย่างใดอย่างหนึ่งทำให้คนกลุ่มนี้ใช้ทุนสัญลักษณ์ มาสร้างประโยชน์ให้กับตนเอง ขณะที่คนอีสานอีกกลุ่มที่ไม่มีบทบาททางสังคม จำเป็นต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคม เช่น การเข้าประชุมหารือในชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมหรือบุญประเพณีในชุมชน เพื่อให้ตนเองและครัวเรือนของตน มีบทบาททางสังคมในระดับที่สามารถดำรงอยู่ในชุมชนได้อย่างปกติสุข และไม่มีแปลกแยกจากสังคม ผู้เขียนมองว่าทุนสัญลักษณ์ของคนอีสานเปรียบเสมือนอำนาจที่คนอีสานครอบครอง หากคนกลุ่มใดมีทุนสัญลักษณ์มาก มักได้รับความเคารพ เชื่อถือและให้ความไว้วางใจ มากกว่ากลุ่มคนที่มีทุนสัญลักษณ์น้อยกว่า อย่างไรก็ตามคนอีสานส่วนใหญ่มีการใช้ทุนสัญลักษณ์ผ่านระบบเครือญาติและระบบอุปถัมภ์เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าทุนสัญลักษณ์นี้แทรกซึมอยู่ทั่วไปในวิถีชีวิตของคนอีสานในปัจจุบัน

บทสรุป

ในอดีตสังคมอีสานมีบริบทเฉพาะที่สะท้อนวัฒนธรรมและประเพณีของคนในสังคมได้อย่างเด่นชัด โดยเฉพาะทุนทางสังคม วัฒนธรรม และสัญลักษณ์ ที่เห็นได้จากในอดีตคนอีสานส่วนใหญ่อาศัยอยู่ร่วมกันด้วยความสัมพันธ์แบบพี่น้อง เครือญาติ ทำให้คนในชุมชนต่างเคารพและไว้ใจซึ่งกันและกัน สามารถถ่ายทอดทักษะ วิชา ความรู้ และอาชีพให้เลื่อนไหลหากันได้ง่าย สืบทอดอาชีพและตำแหน่งทางสังคมผ่านทางระบบเครือญาติ สอดคล้องกับงานวิจัยที่ผ่านมาที่

พบว่า คนอีสานในอดีตให้ความสำคัญกับการรักษาความรู้ ทักษะ วิชาชีพ และตำแหน่งทางสังคม ผ่านทางระบบเครือญาติ หากครอบครัวใดเคยมีบทบาทเป็นกลุ่มผู้นำ มักจะเป็นผู้นำอย่างต่อเนื่องหลายชั่วอายุคน ขณะที่ทุนทางเศรษฐกิจของคนอีสานในอดีตยังไม่โดดเด่นมากนัก เนื่องจากอดีตคนอีสานมุ่งเน้นการทำการเกษตรเพื่อดำรงชีพ ประกอบกับการมีทรัพยากรทางธรรมชาติที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์มากกว่าในปัจจุบัน ทำให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้โดยไม่ได้อาศัยเงินตราหรือการสะสมทุนเศรษฐกิจมากเท่าใดนัก

แต่ในปัจจุบันที่ความเป็นเมืองขยายตัวออกเป็นวงกว้าง และวิถีชีวิตแบบคนเมืองเข้ามามีบทบาทในการดำรงชีวิตของคนอีสาน วิถีชีวิตดั้งเดิมค่อยๆเลือนหายไป ทุนทางเศรษฐกิจถูกยกระดับขึ้นมามีบทบาทอย่างมากในการดำรงชีวิตของคนอีสาน ไม่ว่าจะเป็นการซื้อเครื่องอุปโภค บริโภค การเดินทาง การทำการเกษตร หรือแม้แต่การติดต่อสื่อสาร เป็นที่ยอมรับได้ว่าในปัจจุบัน “เงินตรา” มีบทบาทและมีความจำเป็นอย่างมากที่การใช้ชีวิตของมนุษย์ทุกคน ดังนั้นคนอีสานจึงให้ความสำคัญกับการใช้และสะสมทุนทางเศรษฐกิจมากกว่าทุนประเภทอื่น ๆ โดยเฉพาะคนอีสานกลุ่มที่มีข้อจำกัดในการสร้างและสะสมทุน จำเป็นต้องหาวิธีผันทุน จากทุนที่มีอยู่อย่างจำกัด ปรับเปลี่ยนไปเป็นทุนชนิดอื่น เพื่อให้ตนเองสามารถใช้ชีวิตอยู่ได้ท่ามกลางโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว จากแนวคิดเรื่องทุนของ Pierre Bourdieu ที่ได้กล่าวถึงทุน 4 ประเภท ได้แก่ ทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์ โดยในบทความนี้สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของทุนและการใช้ทุนของคนอีสานแตกต่างกันในแต่ละยุคสมัย และยังคงมีร่องรอยของการผันทุนที่คนอีสานในปัจจุบันจำเป็นต้องปรับตัว นำทุนที่ตนเองมีอยู่อย่างจำกัด มาปรับใช้และผันแปรเป็นทุนชนิดอื่น ๆ เพื่อให้ตนเองและครัวเรือนของตน สามารถดำรงอยู่ได้ในทุกยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป

สุดท้ายนี้ผู้เขียนคาดหวังเป็นอย่างยิ่งว่าบทความเรื่อง พัฒนาการของแนวคิดทุน : บริบทสังคมอีสาน จะสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของสังคมชนบทอีสานที่เปลี่ยนแปลงไปภายใต้ความเป็นเมืองที่เข้ามามีบทบาทมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยมีแนวคิดทุน 4 ด้าน เป็นตัวนำเรื่องราวทั้งหมดมารอยเรียงเข้าด้วยกัน ซึ่งผู้เขียนค่อนข้างคาดหวังให้ผู้อ่านได้ประโยชน์จากการเห็นพัฒนาการของสังคมอีสาน และรูปแบบทุนและการใช้ทุนของคนอีสานในปัจจุบัน อันจะช่วยเห็นแนวทางในการศึกษาเรื่องทุนของคนอีสานในงานอื่น ๆ ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

กันทนา ใจสุวรรณ. (2563). วิถีชีวิตคนชนบทไทยยุค 4.0. *วารสารปัญญาปณิธาน,* 5(1), 29 – 41.

กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน. (2551). *สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา.* กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.

ชนิดา เสงี่ยมไพศาลสุข. (2550). *เศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์ / ปิแยร์ บูร์ดิเยอ.* กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

ภัทรเวช ธาราเวชรักษ์ และ ทองแท่ง ทองลิ่ม. (2563). สภาวะแวดล้อมมหภาคของอุตสาหกรรมอิเล็กทรอนิกส์ไทยภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมไทย 4.0. *วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี,* 28(8), 1490 – 1450.

บุรฉัตร จันทร์แดง เสาวลักษณ์ โกศลกิตติอัมพร และ สัญญา เคณาภูมิ. (2562). นโยบายบัตรสวัสดิการแห่งรัฐกับมาตรการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้มีบัตรสวัสดิการแห่งรัฐ. *วารสารรัชต์ภาคย์,* 13(31), 1 – 13.

ประภาพร สุปัญญา. (2563). *ลีลาชีวิตของคนชานเมืองในช่วงชั้นทางสังคม.* วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

วาสนา มะลินิน และคณะ. (2562). การเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของทุนทางสังคมในชุมชนบ้านหัวอ่าว อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม. *วารสารศิลปะศาสตร์ราชมงคลสุวรรณภูมิ,* 1(1), 53–64

Awan, G., A. (2016). WAVE OF ANTI–GLOBALIZATION AND CAPITALISM AND ITS IMPACT ON WORLD ECONOMY. *Global Journal of Management and Social Sciences,* 2(4), 1 – 21.

Bunnell, B.E., Escobar, J.F., Bair, K.L., and Sutton, M.D. (2017). Zinc blocks SOS–Induced Antibiotic Resistance via Inhibition of RecA in Escherichia coli. *PLoS ONE,* 12(5), 1–20.

Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste.* Cambridge, MA: Harvard University.

Bourdieu, P., and Wacquant, L. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology. Chicago: The University of Chicago.*

Kearney, M. (1996). *Reconceptualizing the Peasantry: Anthropology in Global Perspective.* Colorado: Westview.

Rubin, M., Evans, O., and McGuffog, R. (2019). *Social Class Differences on Social Integration at University: Implications for Academic Outcomes and Mental Health.* In J. Jetten, and K. Peters (Eds.). The social psychology of Inequality. Switzerland: Springer.

Yanyongkasemsuk, R. (2007). Capital Characteristics of Thai Elites in the Bangkok Period (1782–2007). *Asian Review,* 20(1), 165 – 195.